

Джерело: Лубши, 1974 р.
ЦДАМЛМ України, ф. 966, оп. 1, од. зб. 19, арк. 2.

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: *Дитинство, війна, мова втрачена та віднайдена: ключові теми життя і творчості Григора Тютюнника*

Григір Тютюнник писав коротко, сильно та магнетично сповідально. Йому судилося стати одним з найяскравіших авторів покоління бунтарів-правдолюбів 1960-х. Якимось ще початківцем у щоденнику вичерпно змалював свого улюбленого персонажа: «Треба написати повість про хлопчика років 11–12. Війна. Каліцтво і запізнілий розвиток. Писати від "я". Здебільшого героями Григорія Тютюнника-молодшого будуть саме діти — знайди, «сини полку» та сироти, — що на очах у читача дорослішають і розкривають зав'язь свого «я». Або дорослі, котрі, сповідаючись перед читачем або оповідачем у прожитому, оголюють свою внутрішню дитину. Декорації можуть бути різними: ностальгійно виписана рустикальна Полтавщина («Оддавали Катрю», «Печена картопля»), промисловий Донбас («Климко») або стародавній Київ, сонце над яким таке «кругле густо-червоне і таке врочисте, що говорити з ним личило б хіба що давньогрецькою мовою» («День мій суботній»). Однаково і в часи війни («Облога») та повоєння («На згарищі»), і в часи миру («Зав'язь», «Деревій», «Поминали Маркіяна») Григора Тютюнника цікавить людське в людині, яке проявляється у кризовій ситуації, коли перед очима пробігає все життя.

Більшість текстів
Тютюнника — це дружня розмова про сокровенне.

Саме в процесі відвертої бесіди, сповіді в християнському храмі або на сеансі психотерапії людина може знову пережити травматичний досвід у безпечному середовищі. Тютюнник вірить, що «в кожній людині є в житті своя, хай маленька вершина, апогей». І розкриває її в діалозі. Одразу виникають паралелі з Ірвіном Яломом — американським письменником і психіатром, професором психіатрії Стенфордського університету, який вирішив застосувати методи екзистенційної психотерапії в літературі, відтак немов запрошуючи персонажів своїх текстів («Коли Ніцше плакав», «Шопенгауер як ліки. Психотерапевтичні історії») артикулювати задля зцілення свої дитячі травми й притлумлені бажання. Герої Тютюнника перепроживають події, проговорюючи їх з оповідачем, який може виявитися чи випадковим подорожнім, чи близькою людиною: «Зараз, як ніколи, проза повинна за лаконізмом наблизитися до усної розповіді». Щоб досягти цього стилю, авторові треба було зжитися зі своїми героями, навчитися «відчувати людину, як рана сіль».

Попри стереотипне уявлення про Григора Тютюнника як дитячого письменника, він ніколи ним не був уповні. У моторошних сюжетах, де юність зустрічається з насильством, злиднями чи зрадою, немає місця казці. Такими є тексти Василя Стефаника («Діточа пригода»), такими є Тютюнникові новели, такою є мала проза Василя Портяка, який дебютував уже за незалежної України. Війна та радянський тоталітаризм вихоплює маленьких персонажів і персонажок Тютюнникових текстів із безтурботного слимакування, не питаючи, чи хочуть вони засвоювати лексику гіркого знання дорослих та наскільки він суперечить можливостям вікової психології. Сирота й дитина війни Харитон («Облога») добре знає, що люди вмирають. Герої, діти, їхні матері. Він

добре знає, яким цинічним є дорослий світ: «Я вже давно помітив, що дорослі люблять розказувати мені свої гризоти і всілякі незлагоди — наче сміття у драний кошик викидали».

Скільки автобіографізму в текстах Григора Тютюнника? Сам автор стверджував, що автобіографічними бувають лише мемуари: «Ні, не свої жалі дитинства, не свій голод, не свого без вини винного батька хотів я згадати, а жалі всього мого покоління і багатьох без вини винуватих батьків».

Радше йдеться про пазл анонімних біографій, з яких Тютюнник вибудовує панораму свідчень про епоху, оповідати про яку часто доводиться в умовах «правди за пазухою» під пильним поглядом товариша радянського цензора.

Автор «Климка» й «Облоги» часто казав, що: «І на мить не хотів би повернутися в своє дитинство». Проте Григор Тютюнник завжди озирається в темні часи, у тридцяті та сорокові, бо в самому акті озирання, як стверджує Курт Воннегут на сторінках роману «Бійня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей», є щось дуже людське й гуманістичне. Тому дружина Лотова озирається на спалені гнівом Господнім Содом і Гоморру. Тому озирається Орфей.

Біографії героїв Григора Тютюнника — Климка, Катрі, Харитона, Миколи Порубая — афористично лапідарні й водночас вичерпні. Як і в бароковій містерії, сила тут чаїться між рядками й домислюється з контексту, а не виводиться на кін. Удаючись до влучної метафори Ірини Старовойт, тісні слова Тютюнника «злютовані умовчанням не сказаного, але переданого поза словами».

Тютюнник завжди усвідомлював себе частинкою колективної історії. Згадаймо принагідно заголовки, під якими друкували поети-шістдесятники свої поетичні збірки. Борис Олійник — «Ми знаєм, для чого жити!». Або Дмитро Павличко — «Правда кличе». Про двох чудових поетів тих років — Миколу Вінграновського та Івана Драча — Григорій Тютюнник занотував: «Обидва справили на мене враження джерел, які пробіли твердь». Шістдесятники марили промовляти від імені свого покоління, його мрій і генераційних травм.

Ніла Зборовська свого часу зауважила, що для феномена шістдесятництва «наївний (стихійний) моральний мазохіст» був «показовою фігурою». Біографія запального, чесного, щирого та інтелігентного нонконформіста Тютюнника у цьому контексті справді є типовою. Він не приймає релятивної моралі та не може жити за межею добра і зла. Відштовхуючись від теорії Едипового комплексу Зигмунда Фрейда, дослідниця відзначає, що в «психологічній ситуації Тютюнника домінувало пасивне розв'язання Едипового комплексу, коли замість свідомої ніжної любові до матері й ідентифікації з мужнім батьком формується несвідома образа на матір і ніжна любов до батька, що продукує тип наївного сина».

Уже перша новела Григора Тютюнника «В сутінки» (1961), якій судилося пережити перехід автора з російської на українську мову та відтак бути написаною двічі — покаже нам хлопчика у світі без батька, хлопчика, якому матирина «пісня морозом пішла... по спині, зашкреблася у горлі, бо співала її не мати, а якась чужа красива жінка, котру я чомусь називаю матір'ю. Може, мене й справді піймали в капусті і оддали цій жінці...». Погодьтеся, зразковий психоаналітичний сюжет ревнощів сина до матері. Але який же психоаналіз без життєтексту?

Григорій народився в селі Шилівка на Полтавщині. Головний герой новели «Чудасія», озираючись у минуле, хіба зітхне: «на мій вік три голодовки випало і три війни! От і поділіть: на кожні десять років або те, або те». Читаймо ці рядки як автобіографічну криптограму, що передає також ідеологічно цензуровані досвіди родини Тютюнників. У «Автобіографії» перше десятиріччя життя Григора постає часом межових досвідів, де кожен день міг стати останнім: «У тридцять третьому році сімейство наше опухло з голоду, а дід, батько мого батька, Василь Февдулович Тютюнник, помер — ще й не сивий був і зуби мав до одного міцні (я й досі не знаю, де його могила), а я в цей час — тоді мені було півтора року — перестав ходити (вже вмючи це робить), сміяться і балакать перестав... У тридцять сьомому році, коли батькові сповнилось рівно сорок (він з 1897 року), його заарештували, маючи на увазі політичний мотив, і пустили по сибірських етапах...». Репресований був і дід Григора Тютюнника по материній лінії, Михайло Тимофійович Сивокінь.

Ніч із 29 на 30 листопада 1937 року, коли заарештували тата, Григорій пам'ятав усе життя: відчайдушна спроба догнати «чорний ворон», лють та неможливість щось змінити. Болісне прощання з батьком, якого везуть у нікуди, переживає і Харитон в «Облозі». Радянська влада стирала межі між приватним і публічним, забороняючи згадувати про «ворога народу» в будь-яких контекстах. Не залишилося ані світлин, ані могили батька. У 1958 році прийшло повідомлення, що Михайла Тютюнника реабілітовано посмертно, як і його брата Павла Васильовича, розстріляного в 1937-му.

Новела «В сутінки» показує, що травми Тютюнникових безбачченків не

можливо перерости з віком; їм усе життя бракуватиме ідеального співрозмовника, заступника з плоті та крові, здатного обгородити від жорстокого світу:

«Потім я часто чув від дорослих живуче в ті роки прислів'я: кому війна, а кому мати родна, і завжди, — чи сказане воно пошепки, обачливо, чи вголос, з огидою, це прислів'я будило в мені жорстоку зненависть до чужака і горду, по-дитячому ревниву любов до тати. Я тільки тріньки-трінечки пам'ятаю тата [...]. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким».

Сибір згубила і батька оповідача новели «Три зозулі з поклоном», що теж звався Михайлом, поламала долю його синові та його жінкам — дружині Софії та закоханої в нього до нестями Марфи Яркової. Образи Софії та Марфи, до слова, невігадані: за родинним переказом, у моторошному 1937-му мама Григора вирушила до Сибіру з жінкою-суперницею, яка дуже любила тата, «розшукувати батька, не знаючи, що слід його загубився вже навіки». Бо горе, як і смерть, усіх урівнює. Така ось таємниця «великої любові», «любви всевишньої» на мотив мимохіть почутої Григором Тютюнником пісні «Летіла зозуля через мою хату», виконаної сліпим бандуристом.

Але скоро мама вийшла заміж удруге. Не надто переймаючись почуттями сина. Як і оповідач новели «В сутінки», Григир зненавидів вітчима, надзвичайно гостро сприйнявши появу в хаті іншого чоловіка, його неприємний смішок та «важку тяганину в сінях і якийсь дивний, сказано радісний і придушений материн голос».

Хлопчик почувався покинутим напризволяще: «Мати схопились [...]. Босі, розпатлані, захмелілі від радощів вибігли в сіни. Мені чути звідти його гучний само впевнений сміх. Вони увіходять до хати обнявшись — радісні, щасливі... Яке їм до мене діло?».

Олена Черненко, дружина старшого брата письменника, пригадує, як уже дорослим Григир докоряв матері: «Мамо, скажіть, а ви любили тата? Ні, не любили! А навіщо ж ви прийняли приймака?». Ба більше, Івга Федотівна, перша дружина Михайла Тютюнника, упізнала в сюжеті дебютної новели Тютюнника прототипи та «обвиняла Гришу, що він неправильно зробив — не треба було писати про свою матір».

Попри те що син з матір'ю завжди підтримував зв'язок, допомагав і регулярно писав листи, Ганна Михайлівна приїздила до нього в редакцію, стосунки все одно були напруженими. Інколи Григир, як і центральний персонаж однойменного роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський», дорікав матері за дрібниці. Наприклад, небажання якомось змінюватися та вчитися грамоти, коли це стало доступно. У листі Ганни Михайлівни від 6 лютого 1976 року читаємо: «... і я ніколи не скіглила як ти пишеш чи не правильно написала не стогну що тобі там показалося що коли не напишу п'єсмо і все не так та я пишу що дома а тобі все не таке хіба ж так можна гамселить прямо по голові»...

Ганна Михайлівна часто слала подарунки до Києва, підсвідомо намагаючись спокутувати свою вину, та компенсувати ту любов, яку не дала синові в дитинстві. У фінальній сцені «В сутінки» матір зізнається синові: «Я й так все життя каратиму себе, хоч і небагато вже осталося жити...», втираючи «шкарубким пальцем» очі.

Ганні Михайлівні судилося пережити сина на сім років.